

Knölsvanen (*Cygnus olor*) i Närke 1959

Av

NILS TARRAS-WAHLBERG

Den inventering, vars resultat här redovisas, kom till på initiativ av Kumla Biologiska Förening. Den avsåg att ge en bild av en centralsvensk svanpopulation — ett komplement till tidigare undersökningar i Uppland och Skåne (jfr LUNDIN & HANSSON 1956, WINGE 1959). Inventeringsaktionen har letts av nämnda förening, som även tillskjutit medel för arbetets fullföljande. Från SOF erhöles ett större stipendium, vilket möjliggjorde flygspaning sommaren 1959. Denna utfördes av ARVID GULLBERG, till självkostnadspris. Hans gamla men säkra autogiro överflög med RAGNAR EDBERG, Örebro, som spanare större delen av Närkes sjöar under sammanlagt 10 flygtimmar. För spaningen, som skedde tiden 20.5.—4.6., har preliminärt redogjorts av EDBERG (1959). Nämnda herrar liksom SUNE ARLEBO, Nässjö, och KNUT BORG, Örebro, är jag skyldig tack för utomordentlig medverkan.

Undersökningens utförande

Inventeringen påbörjades 1957 och fortsatte 1958 med enahanda metoder, nämligen en kombination av sjöbesök och utfrågning av ornitologer och bofast befolkning. Hjälmaren undersöktes av förf. per motorbåt. Det framgick så småningom att fullt tillförlitliga siffror inte kunde erhållas på detta sätt. Kontakt togs då med flygvapnet med en förfrågan om flygfotografering kunde utföras över vissa svåröverskådliga sjöpartier. Denna metod torde vara tillförlitlig men kunde inte prövas på grund av diverse förhinder. 1959 kunde inventeringsåret startas synnerligen gynnsamt genom den autogirospaning, vars resultat blev 93 funna bon förutom par utan bo och annan fågel. Flygspaningen följde en i förväg uppgjord plan, varvid redan kända svanlokaler (i första hand Hjälmaren, Tysslingen och Vibysjön) undersöktes speciellt noggrant. De flesta andra vassrika sjöar överflögs även och vid de olika turerna gjordes så många avstickare som möjligt mot övriga sjöar. Låg det då svan på vattnet efterforskades boet; i annat fall noterades negativ förekomst på den alltid medföljande generalstabskartan. Flygspaningens sammanställda positiva och negativa resultat användes sedan som utgångs-

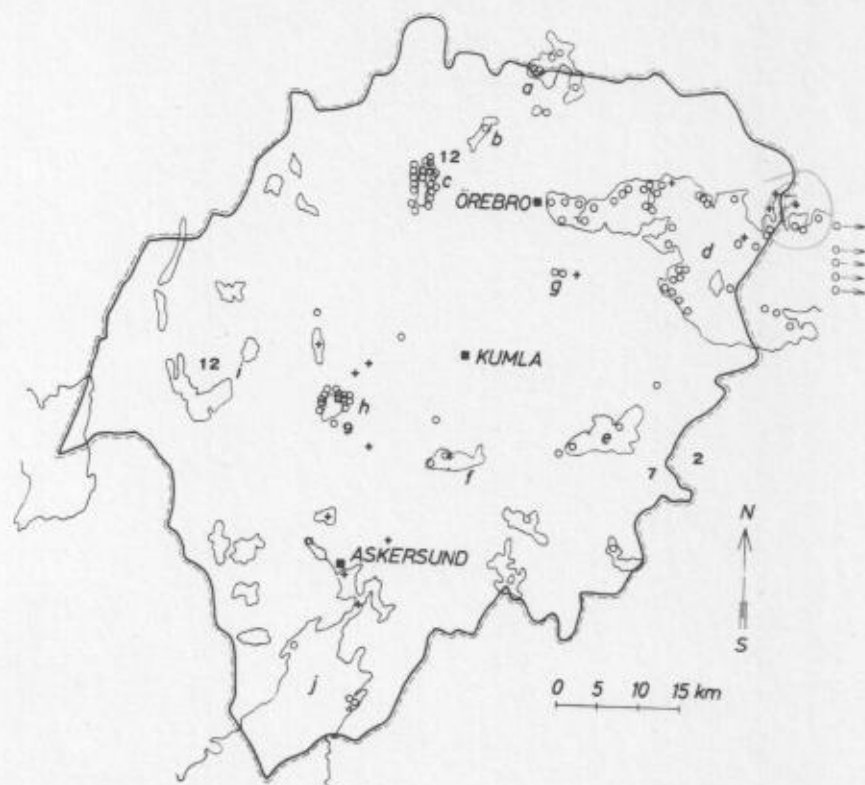

Fig. 1. Karta visande förekomsten av knölsvan (*Cygnus olor*) i Närke 1959. o = häckande par, + = par utan bo eller par vars bo ej upptäckts. Siffror anger antalet observerade icke parbildande svanar, »översomrars». a = Våringen, b = Lången, c = Tysslingen, d = Hjälmarén, e = Sottern, f = Tisaren, g = Kvismaren, h = Vibysjön, i = Toften-Teen, j = Vättern. (Map showing the province of Närke. The distribution of mute swans found in 1959 is indicated. o denotes a breeding pair, + denotes a pair with no observed nest. The figures denote the number of non-breeding swans observed.)

värden vid en kompletterande markinventering enligt den gamla metoden. Denna gav endast ett fåtal bon ytterligare. Den 11 juli slutligen kunde författaren medfölja autogiron till Vibysjön, där antalet svanungar lätt kunde inräknas. Den säkraste metoden för en inventering av denna typ torde vara att ha en kunnig observatör bofast vid varje potentiell svansjö och att denna person ägnar sin mesta tid åt observationer på sjön. Detta framstår som helt orimligt och då kvarstår flygspaningsmetoden som den enda återstående. Min

erfa
11.7
bon
Alla
kun
jätt
ytar
mig
söka
fann
enda
varje
mäst
song
för b
trass

Av
vissa
störst
typer
bladv
förvä
bladv
Senar
att k
stund
urber
växte
fattig
svan.
klarin
näring
inkl. l
som c
landsl
ningsf

erfarenhet inskränker sig till den enda flygturen till Vibysjön den 11.7.1959. Böjd ut över sittbrunnen kunde jag då tydligt iakttaga bon, vuxna fåglar och ungar av knölsvanarna. Dessa var helt orädda. Alla paren utom ett uppehöll sig på eller vid boet. Av övrig sjöfågel kunde skäggdoppingarna lätt iakttagas på sitt beteende — inför jättefågeln reagerade de med dykning och panikflykt utmed vattenytan. Omedelbart efter flygturens avslutande ca kl. 12 begav jag mig till sjön och tillbringade sedan ett par timmar i en eka på sjön, sökande efter de 14 paren med sammanlagt 65 ungar, som jag visste fanns där. Trots ivrigt letande kunde jag på detta sätt upptäcka endast en svanfamilj — på fritt vatten! Det är helt uppenbart att varje tillfällig visit vid en viss sjö i ett stort undersökningsområde måste ge en för låg siffra. Bättre är då att tidigt på häckningssäsongen inräkna revirhållande hanar och låta denna siffra gälla även för boantalet. Ungfågel eller honor i näringssök kan dock ställa till trassel för den oerfarne!

Den häckande populationen

Av kartan (fig. 1) framgår omedelbart en koncentration av svan till vissa sjöar — Tysslingen, Vibysjön, Hjälmarens och Varingen har de största bestånden. Dessa sjöar hör till den näringsrika, eutrofa, typen med täta bestånd av eutrofi-indikatorn *Phragmites communis*, bladvass, vilken utgör knölsvanens bästa bomaterial. Man kan inte förvänta sig att finna knölsvanhäckning i Närkes urbergssjöar, där bladvassen bildar glesa bestånd om den överhuvudtaget förekommer. Senare års marina häckningar, där boet oftast består av tång, visar att knölsvanen inte är helt beroende av bladvass (eller av säv stundom). Knölsvanens frånvaro i de näringsfattiga, oligotrofa, urbergssjöarna är säkerligen beroende på frånvaron av dess näringsväxter. Det är lätt att inse, att det åtgår en mängd av detta äggvitefattiga grönfoder för att på en kort sommar bygga upp en fullvuxen svan. Att trots detta häckning förekommer i urbergssjöar har sin förklaring. I Tisaren t. ex. tillföres från Åsbro samhälle en stor mängd näringsämnen, vilken medfört en uppblomstring av vattenfloran inkl. bladvassen. På detta sätt och genom moderata sjösänkningar, som också höjer vattnets näringshalt, har knölsvanens spridning i landskapet gynnats av människan. Emellertid har de stora sänkingsföretagen under 1800- och 1900-talet även berövat knölsvanen

Tabell 1. Sammanställning av Närkes knölsvanpopulation 1959.

Lokal	Häckande par	Par utan observerat bo	Övriga svanar
Tysslingen	21	—	12
Hardemo-Via	1	—	—
Velandasjön	1	—	—
Skarbysjön	—	1	—
Öjamossen	—	1	—
Toften-Teen	—	—	12
Hallsberg	1	—	—
Dovra sjöar	—	1	—
Logsjön	—	1	—
Vibysjön	14	—	9
Väringen	1	—	—
Väringen, ej Närke	4	—	—
Halvarbodasjön	1	—	—
Lången	1	—	—
Kvismaren	2	1	—
Tisaren	2	1	—
Ämmelången	—	1	—
Lillsjön	1	—	—
Sottern	2	—	—
Kärr NO Sottern	1	—	—
Avern	1	—	—
Ölången	—	—	7
Högsjön, ej Närke	—	—	2
Hjälmaran	34	4	—
Hjälmaran, ej Närke	11	1	—
Anten	—	1	—
Vättern	4	2	—
Hela Närke (summa)	88	14	40
Närke inkl. hela Hjälmaran, Väringen och Högsjön (summa)	103	15	42

flera lämpliga biotoper, främst Mosjön, Kvismaren och Skarbysjön. 1920 då östra Kvismaren ännu var tillgänglig för stakning med båt fanns där 10—11 knölsvanbon, i västra Kvismaren ett bo (E. ROSENBERG, muntlig uppgift). Sedan dess har sjön så gott som torrlagts. I dessa »sjöar» förekommer idag endast obetydlig häckning. På Tysslingens västra strand finns en lucka i den täta raden av svanbon. Denna kan förklaras genom att säv (*Scirpus lacustris*) där ersätter

blac
mär
isen
sido
lång
D
inck
mäs
bo i
kun
fågl
övrj
dubl
kvar
svan
plate

Ar
sig o
häck
för n
var
fasts
ej. I
inlar
vilke
del
abso
i Ski

So
med
ning
över
hete
spill
när

bladvassen. På kartan kan den av kvartärgeologi intresserade lägga märke till boplatsernas läge på norrstränder i Hjälmaren. Inlandsisen astadkom där en uppgrundning liksom en fördjupning på sydsidorna. Bladvassen liksom knölsvanens näringssök förutsätter långgrunda stränder.

De i tabell 1 anförda siffrorna är råmaterialet, dvs. de siffror vilka inkommit i undersökningen. Antalet häckande par, 88 resp. 103 st., måste anses vara en absolut minimisiffra. De 14 resp. 15 paren utan bo innefattar ungfåglar eller eventuellt häckande par, vilkas bo inte kunnat upptäckas. Denna siffra kan vara något för hög då ju ungfågarna är rörliga och kan ha blivit dubbelräknade. Siffran för övrig svan kan också anses vara något för hög, även detta på grund av dubbelräkning. På Vibysjön t. ex. brukar övertaliga svanar ligga kvar tills årsungarna kläcks. De ger sig sedan av (inga övertaliga svanar läg där den 11.7.) och kan sedan ha blivit inräknade på annan plats. Huruvida detta skett har inte gått att kontrollera.

Icke häckande populationen

Antalet icke parbildande svanar torde av tabell 1 att döma hålla sig omkring ett 50-tal. Dessa skulle vara »översomrare», vilka icke häckat. Det kan inte vara alldeles rätt att diskutera antalet allt för mycket, då mängden uppvuxna ungar 1958 inte är känt. Troligen var detta år mindre gynnsamt för häckningen. Dock går det att fastslå att ett landskap för »översomrare» i stil med Skåne är Närke ej. I Skåne fanns 1957 inte mindre än 139 »översomrare», då endast inlandet räknas. Detta antal svarade mot ca 120 häckande par, vilket betyder en avsevärd större andel icke häckande svanar för Skånes del (WINGE 1959). Är det sannolikt att en del av Närkes ungfåglar absorberas av och ingår i de stora knölsvanflockarna i Öresund och i Skälderviken?

Häckningsresultat m. m.

Sommaren 1959 började vått med stora översvämningar. Detta medförde bevisligen att ett bo på västra Kvismaren redan vid ruvningsdags kom att ligga på torra land, då vattenståndet sjönk. Det övergavs då. Den torra sommaren vållade senare även andra olägenheter för svanarna (jfr fig. 3). I Vättern—Forsaviken gick en kull till spillo och ett annat par på samma ställe förlorade tre ungar av fem, när Vätterns vatten sjönk till den grad att bona kunde nås från

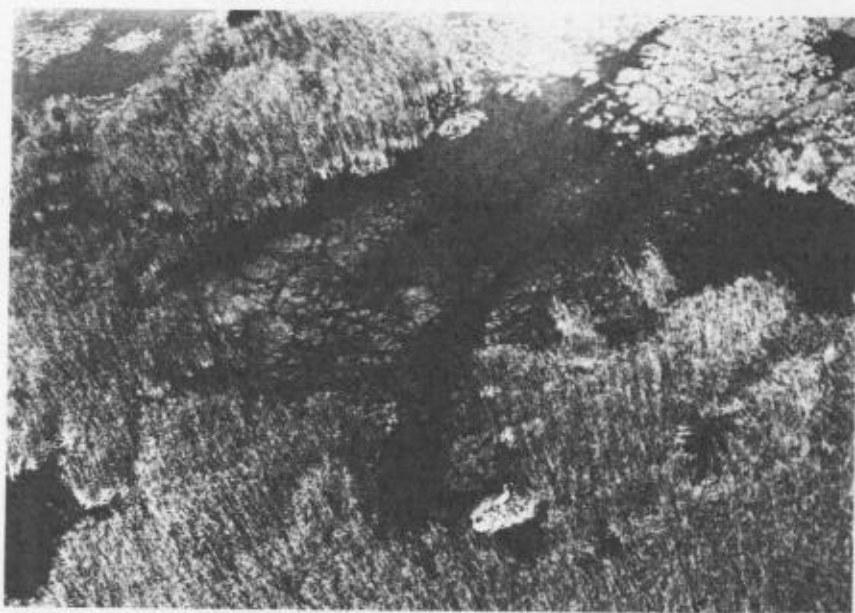

Fig. 2. Ett av Vibysjöns 14 svanbon, sett från luften den 11.7.1959. I boet inräknades sex ungar i dess övre, högra del. På fotot framträder tydligt fåglarnas uppsimmade vägar genom näckrosnattan. Foto: N. TARRAS-WAHLBERG. (One of the mute swan nests in Lake Vibysjön photographed from the air.)

stranden. I övrigt finns inga säkra belägg för att svanarna skulle ha lidit av den rekordtorra sommaren även om häckningsresultatet från Tysslingen — endast tre kullar upptäckta trots intensiv och systematisk kanotspaning i vassarna — måhända pekar på ett katastrofår för sjön. Man skall dock komma ihåg svanarnas förmåga att hålla sig undan. Jfr exemplet från Vibysjön ovan (p. 229). Emellertid tillkommer följande konstateranden: vid kanotspaningen i juli var vattenståndet endast någon decimeter, och vid kontroll i oktober, då alla ungarna bör ha legat på den lilla öppna vattenyta som fanns, kunde endast de förut upptäckta kullarna iakttagas. Ungarna var påfallande dåligt utvuxna. Endast 24 äldre fåglar låg kvar.

Dödligheten hos de vuxna fåglarna tycks vara låg. 1959 rapporterades en fågel ha flugit mot en kraftledning, en annan hittades död i sjön Längen. Denna företedde enligt Statens veterinärmedicinska anstalt »akuta cirkulationsrubbingar i inre organ» och hade rester efter en parasit i hjärtmuskulaturen. Ungfågeln undergång skylles populärt på mink och räv, men bevis härför saknas. Erfarenheter

Fig. 3. På grun flyttade ningen family i swans h

fran f
ungari
täta p
somm

För
medelt
vilka
minim
sjön 1
1959 i
punkt
tern 1

Fig. 3. En knölsvanfamilj på vandring. Paret häckade i ett kärr NO sjön Sottern. På grund av den torra sommaren hotade kärret att helt torka ut, varför svanfamiljen flyttade till Sottern, som den nådde lyckligt efter ca 5 km fotvandring. Förflyttningen väckte visst uppseende och refererades i ortspressen. Foto: JÄGERFORS. (A family of mute swans on a five kilometres' walk along the road to Lake Sottern. The swans have just left the small fen where the young were hatched, the fen being nearly dry owing to the very warm and dry summer of 1959.)

från fåglar i fångenskap i parker med en myckenhet fågel visar att ungarna ofta omkommer genom sjukdomar, som lätt sprides i den täta populationen. Måhända föreligger ett sådant fall i Tysslingen sommaren 1959.

För landskapet föreligger för 1959 34 kläckningsresultat med i medeltal 4,5 ungar. För Vibysjön, där samtliga par erhöll kullar, vilka kunnat räknas, blir medeltalet 4,6. Maximiantalet var 7 — minimiantalet 1. I det sammanhanget kan nämnas, att det i Vibysjön 1939 noterades en kull om 13 ungar! Siffran för kullstorlek 1959 är inte enhetlig utan hänför sig till iakttagelser vid skilda tidpunkter. Där kullar decimerats har den högsta siffran valts. I Vättern har av fyra häckande par kläcknings- och häckningsresultat

kunnat konstaterats i tre fall. Dessa tre ger i kläckningsresultat medelvärde 4, medan häckningsresultatets medelvärde blir 1! Det tycks förhålla sig så att äldre fåglar oftare lyckas med häckningen än första- eller andraårshäckare. På de nybesatta häckningslokalerna i tegelbruksdammar m. m. (se nedan) har ingen unge konstaterats uppfödd. Vad Vättern beträffar är det troligen en kombination av lågt vattenstånd och nyhäckning, som orsakat misslyckandet.

Populationsförändringar

SVEN EKMAN (1921) gav en sammanställning av knölsvanens spridningshistoria och status i Sverige. För Hjälmarens angav han då 45 par varav endast 10 i Närke. Övriga Närke-sjöar hade då endast fem par. Värdena anges som approximativa. Hjälmarboplatserna låg då samtliga i Storhjälmaren — i övriga Närke var Tysslingen, Skarbysjön, Kvismaren och troligen Vibysjön representerade. På 40 år har knölsvanens utbredning i Närke genomgått en radikal förändring och tyngdpunkten ligger nu ingalunda i östra delen av landskapet. Att axla SVEN EKMAN'S mantel och i detalj klarlägga hur denna spridning skett låter sig tyvärr inte göras. En uppgift från 1939 beträffande Vibysjön kan dock lämnas: antalet häckande par var då minst 12. Samtliga bon utom ett låg då i sjöns nordliga vik, Kyrkviken (E. ROSENBERG, muntlig uppgift). Häckningsresultatet blev omkring 70 ungar och lika många »fjolårsungar» låg samma vår på sjön. 1959 års bofördelning var i huvudsak densamma: Kyrkviken 11 — övriga sjön 3. Det är tydligt att sedan minst 20 år tillbaka är Vibysjöns biotop fylld med knölsvan, varför ett påstående att denna sjö tjänat som spridningscentrum har berättigande. För närvarande torde under normala år även Tysslingen fungera som spridningscentrum.

Huruvida biotopbrist börjat råda i landskapet eller ej kan diskuteras. I Hjälmarens torde vidsträckta vassar alltjämt vara lediga. Den på senare tid tilltagande häckningen eller häckningsförsöken i smärre tegelbruksdammar m. m. kan möjligen tyda på en viss press (1959: Hallsberg, tegelbruksdamm; Hardemo—Via, kvarndamm; kärr NO Sottern. 1958: Fjugesta, tegelbruksdamm). Emellertid gäller för Närke som för större delen av det tätbefolkade Sverige att en ökning av lämpliga biotoper sker genom människans förändring av urbergssjöar till vassrika »smutsvatten». Här kan den ökande mellan-svenska knölsvanpopulationen finna nya häckningsmöjligheter.

EDBERG, R.
Nr 3: 9—
EKMAN, S. 11
Knölsvanen
LUNDIN, A. 1
maren 195
WINGE, A. 11

Summary 1959.

In 1959 an
performed by
counting. A r
who together
lakes, especial
servations fro

In all, 88 t
14 pairs whiel
swans were
from the ma
boundaries of
figures just to

The popula
decades. Acco
only 15 pairs i
is of the impr
mum in many
over-populatio
are continuou
caused by the
of breeding pe

Manuskript

Under en it
på uppdrag a
nya för Lyel
veckan efter
kanske enda
klaringen till

LITTERATUR

- EDBERG, R. 1959. Om knölsvanen i Närke och andra landskap. Jaktsignalen 1959, Nr 3: 9—14.
- EKMAN, S. 1921. Några jaktbara djurarters historia i Sverige under senare tid. 5. Knölsvanen. Svenska Jägareförbundets Tidskrift 59: 2—31.
- LUNDIN, A. & HANSSON, G. 1956. En inventering av knölsvanen i Uppland sommaren 1955. VF 15: 44—48.
- WINGE, A. 1959. Knölsvanen i Skåne år 1957. VF 18: 1—11.

Summary: The Mute Swan (*Cygnus olor*) in Närke, central Sweden, in 1959.

In 1959 an investigation of the number of mute swans in the province of Närke was performed by the Biological Society at Kumla. Many ornithologists took part in the counting. A most important contribution to the investigation was given by an airman who together with an ornithologist counted the swans from his autogiro. Most of the lakes, especially those of the eutrophic type, were investigated from the air, but observations from land were also made.

In all, 88 breeding pairs were recorded with certainty in Närke, and in addition 14 pairs which apparently had no nests. Finally about 50 non-breeding «summering» swans were counted. The distribution of the said categories of swans appears from the map, p. 228. The investigation also included some waters outside the boundaries of the province but the swans from these areas are not included in the figures just mentioned.

The population of mute swans has increased considerably during the last four decades. According to EKMAN (1921), the population of the province comprised only 15 pairs in 1921, most of them breeding in Lake Hjälmaren. The present author is of the impression that the population of mute swans has long ago reached its maximum in many lakes and creeks and that breedings in small ponds and fens indicate over-population in certain areas. However, it is obvious that new suitable habitats are continuously under formation owing to the increased eutrophy in several lakes caused by the increased supply of sewage. It is possible, therefore, that the number of breeding pairs will increase somewhat more in the future.

Manuskriptet inlämnat den 16.11.1959. Förf:s adress: Trädgårdsgatan 2, Kumla.

Meddelanden

1. Några nordliga fågelfynd i Tärntrakten år 1958

Under en inventering av fågel- och däggdjursfaunan vid vissa sjöar i Tärntrakten på uppdrag av Riksantikvarieämbetet iaktogs några fågelarter, vilka endera är helt nya för Lycksele lappmark eller är sällsynta där. Inventeringen utfördes under veckan efter midsommar den 21.—30.6.1958 och råkade sammanfalla med sommarens kanske enda värmebölja med temperaturer uppåt 30° C. Detta torde kunna vara förklaringen till ett par av arternas ovanligt nordliga förekomst.